

Žodyno turtinimas giminiškais žodžiais ir priešdėliniais veiksmažodžiais

Kalba yra pagrindinė žmonių komunikavimo priemonė. Žodinė kalba – visapusiškiausias, efektyviausias bendravimo būdas. Kad atsirastų raštas, turėjo būti gerokai išplėtota šnekamoji kalba: sukurtas pagrindinis žodynas, kalbos struktūra, gramatinė sandara. Būtinai žmogaus gebėjimas abstrakčiai mąstyti.

Dėl nepakankamai išplėtos sakytinės kalbos mokiniai neišmoksta ne tik rašyti ir skaityti, bet sunkiau mokosi matematikos ir pasaulio pažinimo dalykų.

Tarp šnekamosios kalbos ir rašymo yra glaudus ryšys. Žodyno turtinimas bei sakytinės (rišliosios) kalbos formavimas padeda tvirtus pagrindus rašytinei kalbai. Nustatyta, kad mokiniai, kurie daro disgrafinių klaidų, pasižymi tam tikrais šnekamosios kalbos trūkumais:

- dauguma mokinių netaisyklingai taria garsus;
- neišlavėjusi kalbos gramatinė sandara;
- labai skurdus žodynas;
- nesuvokia giminiškų žodžių morfologinės sudėties;
- sukeičia darybinės reikšmės priesagas;
- nesuvokia priešdėlių ir priešdėlinių veiksmažodžių;
- painioja priešdėlius ir prielinksnius;
- sunkiai sudaro sudurtinius žodžius;
- sunkiai suvokia sinonimiškas ir antonimiškas veiksmažodžių reikšmes;
- daro daiktavardžių ir veiksmažodžių kaitymo klaidų;
- daiktavardžių ir būdvardžių derinimo klaidų;
- negeba rišliai ir nuosekliai pasakoti, bei atpasakoti girdėtą tekstą.

Labai svarbu kuo anksčiau ugdyti pradinukų kalbines kompetencijas, mokėjimą mokintis ir kūrybingumą.

Žodyno plėtimas ir tikslinimas. Svarbu žodyno plėtimą susieti su gramatinio taisyklingumo ugdymu ir garsų įtvirtinimu. Reikia atkreipti tėvų dėmesį į vaikui galimų pateikti klausimų įvairovę: kur? kaip? koks? kodėl?, kurie lavins kalbos supratimą, skatins žodyno plėtotę, gramatinių formų vartojimą. Be išplėto žodyno, gramatinio taisyklingumo nebus visaverčio bendravimo, pasitikėjimo savimi, rišlios kalbos, gero pasirengimo mokyklai ir sėkmingo mokymosi.

Giminiški žodžiai. Žodžio dalis prieš šaknį - **PRIEŠDĖLIS**. Todėl svarbu surasti ir atpažinti žodžio šaknį, tai yra plėsti žodyną **giminiškais** žodžiais ir skatinti jų vartojimą kalboje. Giminiškų žodžių darybos išmokyti yra nelengva. Supažindinti su giminiškais žodžiais reikia nuosekliai:

- mokyti mokinius parinkti žodžio porą remiantis mažybine – malonine reikšme, pvz., kėdė – kėdutė ir pan..
- kad geriau suvoktų bendrą žodžio dalį (šaknį), analizuojame garsus.

- Sudaryti kuo didesnę giminiškų žodžių grupę, pvz.: langas, langelis, langinė, palangė; sodas, sodelis, sodininkas, sodinukas, pasodino, nesodino ir pan..

Šie žodžiai yra giminiški, nes turi bendrą atsikartojančią žodžio dalį ir šių žodžių panaši prasmė. Žodžio dalis, bendra visai giminiškų žodžių šeimai, yra **ŠAKNIS**.

Reikšminės žodžio dalys. Mokant reikšminių žodžio dalių, tinka pasigaminti iš kartono „žuvį“, „žuvies“ kūnas – žodžio šaknis; galva – priešdėlis; pelekai – priesaga; uodega – galūnė. Žodžio galas, kuris kinta, - **GALŪNĖ** (kintamoji žodžio pabaigos dalis). Žodžio dalis tarp šaknies ir galūnės – **PRIESAGA** (sudaromi nauji žodžiai).

Mokiniam galima pateikti E. Vaitkaus eilėžaidžių. Eilėžaidžiai ne tik padeda vaikui atspalaiduoti, bet moko ir žodžių darybos:

Amžinas ratas

Obelaitė, obelėlė, obelis...

Ant šakos auksinis obuolys,

Toks sultingas, didelis sunkus,

Juokiasi išpūtęs žandukus.

Obuolys suduš nukritęs nuo šakos

Obelėlė dar viena išaugš, suoš.

Obelaitė, obelėlė, obelis...

Ant šakos auksinis obuolys...

Perpratę giminiškų (bendrašaknių) žodžių esmę ir jų darybos būdus, mokiniai lengviau išmoksta rašybos atvejų, susijusių su priebalsių supanašėjimu, trumpųjų ir ilgųjų balsių vartojimu **priesagose**.

Šalinant leksinius ir gramatinius kalbos sandaros trūkumus, ypatingą dėmesį reikia atkreipti į **prielinksnius ir veiksmažodžius su priešdėliais**. Mokiniai dažnai painioja prielinksnį „į“ ir priešdėlį „į-dėti“. Pirmiausia įtvirtiname, patiksliname prielinksnių vartojimą ir teisingai formuluojame klausimą, pvz.: Paveikslėlį įdėjau į knygą (Į ką?), Simas pasislėpė už medžio. (Už ko?), Rokas pasislėpė po stalu. (Po kuo?) ir pan.. Pradžioje lyginame prielinksnį ir žodžius su priešdėliu į- (be šių terminų).

Priešdėliniai veiksmažodžiai. Priešdėlis pakeičia žodžio reikšmę. Kartu su priešdėlinių veiksmažodžių reikšmių tikslinimu aiškinamos ir priešdėlių reikšmės, sudaromi nauji žodžiai, pvz.: bėgo-išbėgo-įbėgo-nubėgo-pabėgo-perbėgo ir pan..

Priešdėlinius veiksmažodžius įtvirtinti galime: per dailės ir technologijų, fizinio ugdymo pamokas, atliekant veiksmus su aplinkoje esančiais įvairiais daiktais, atlikdami sportinius pratimus ir žaisdami įvairius žaidimus („Slėpynes“, „Lego“, „Loto“, „Alians“ ir kita).

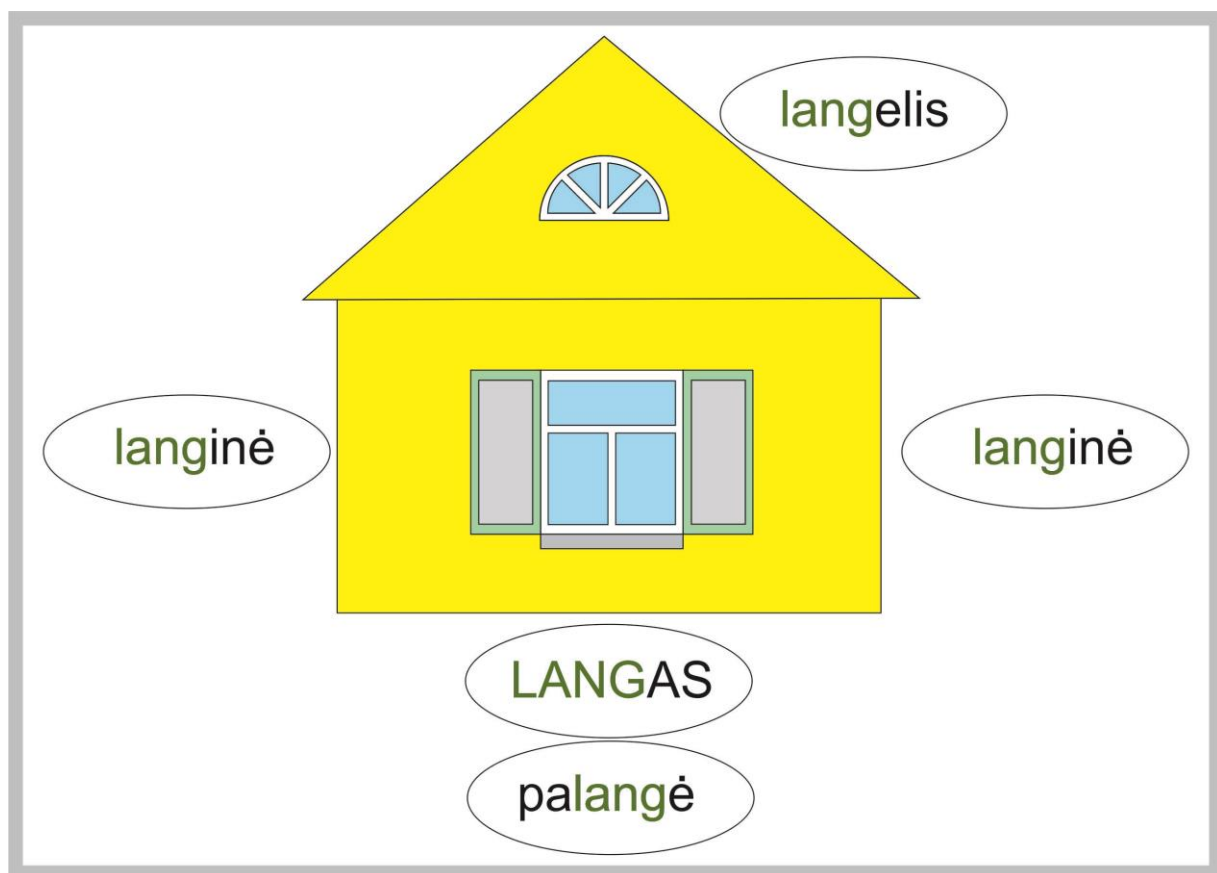
Perpratę priešdėlinių veiksmažodžių darybos būdus ir vartojimą kalboje, mokiniai **praturtina žodyną** ir lengviau išmoksta:

- priešdėlinių veiksmažodžių rašybos;
- atpažįsta priešdėlinius veiksmažodžius tekste, išvengia skaitymo klaidų;
- geriau suvokia skaitomą tekstą;
- lengviau supranta metematinčius tekstinius uždavinius;
- pagerėja mokinių orientavimosi erdvėje ir kasdieninėje veikloje įgūdžiai.

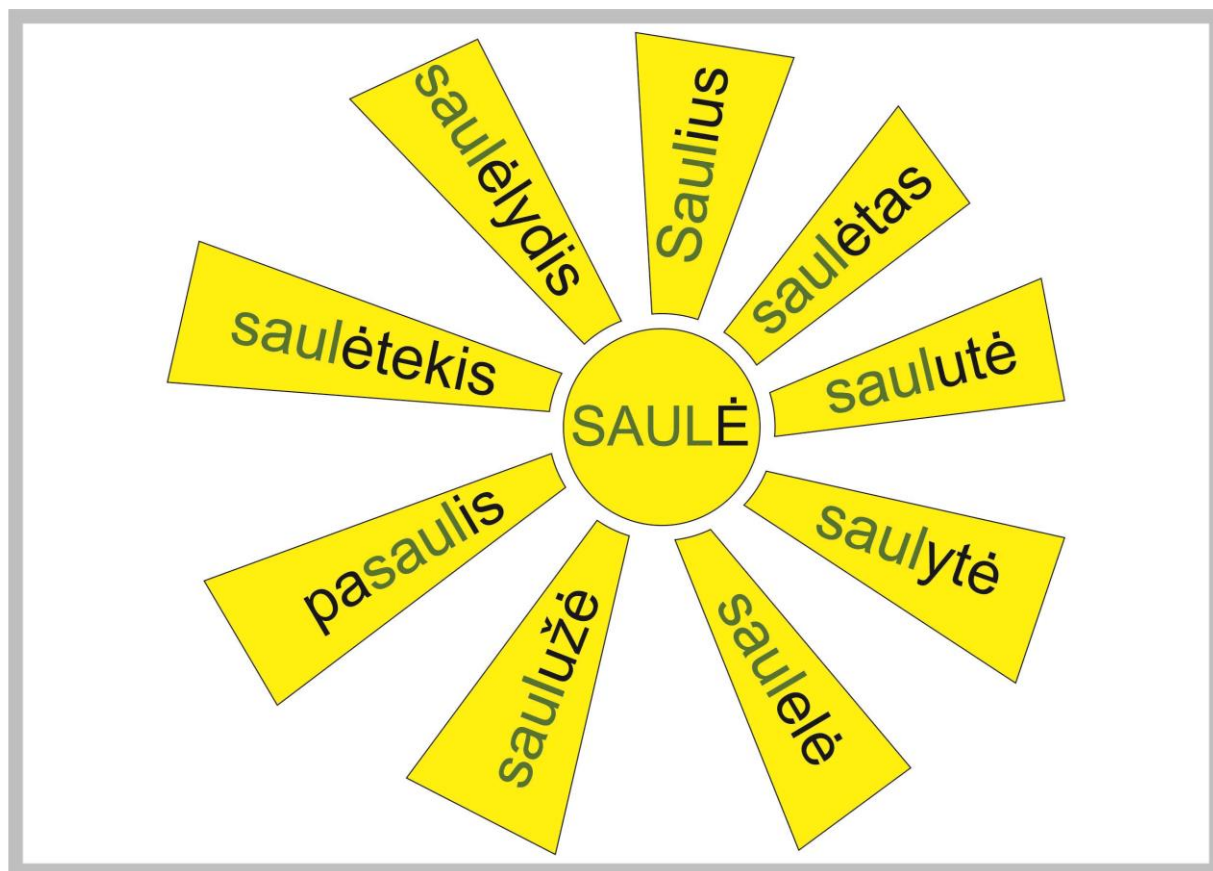
Praktinė veikla. Kūrybiškai sukurtos vaizdinės priemonės (kuriamos drauge su vaikais), eilėraščių ir grožinės literatūros kūrinų, lietuvių liaudies tautosakos galimybių atskleidimas, adaptavimas ir pritaikymas, atskleidžia didesnes galimybes kalbos korekcijai:

- tarsenos lavinimui;
- žodyno turtinimui;
- gramatinio taisyklingumo tikslinimui;
- sakytinės (rišliosios) kalbos ugdymui;
- rašytinės kalbos tobulinimui.

Giminiški žodžiai. Sudarykite kuo didesnę giminiškų žodžių grupę. Žodžius išstarkite skiemenimis, analizuokite garsais. Sugalvokite kuo daugiau sakinių su šiais žodžiais. Aiškiai tarkite garsus s, š, ž, g, t, d, l, r. Įsiklausykite, kaip jie skamba žodžiuose. Atsižvelgdami į vaikų galias užrašykite sugalvotus sakinius. Suraskite bendrą atsikartojančią giminiškų žodžių dalį, pažymėkite spalvotu pieštuku. Tikslinkite žodžio reikšmes, pieškite piešinius. Kurkite pasakojimus.

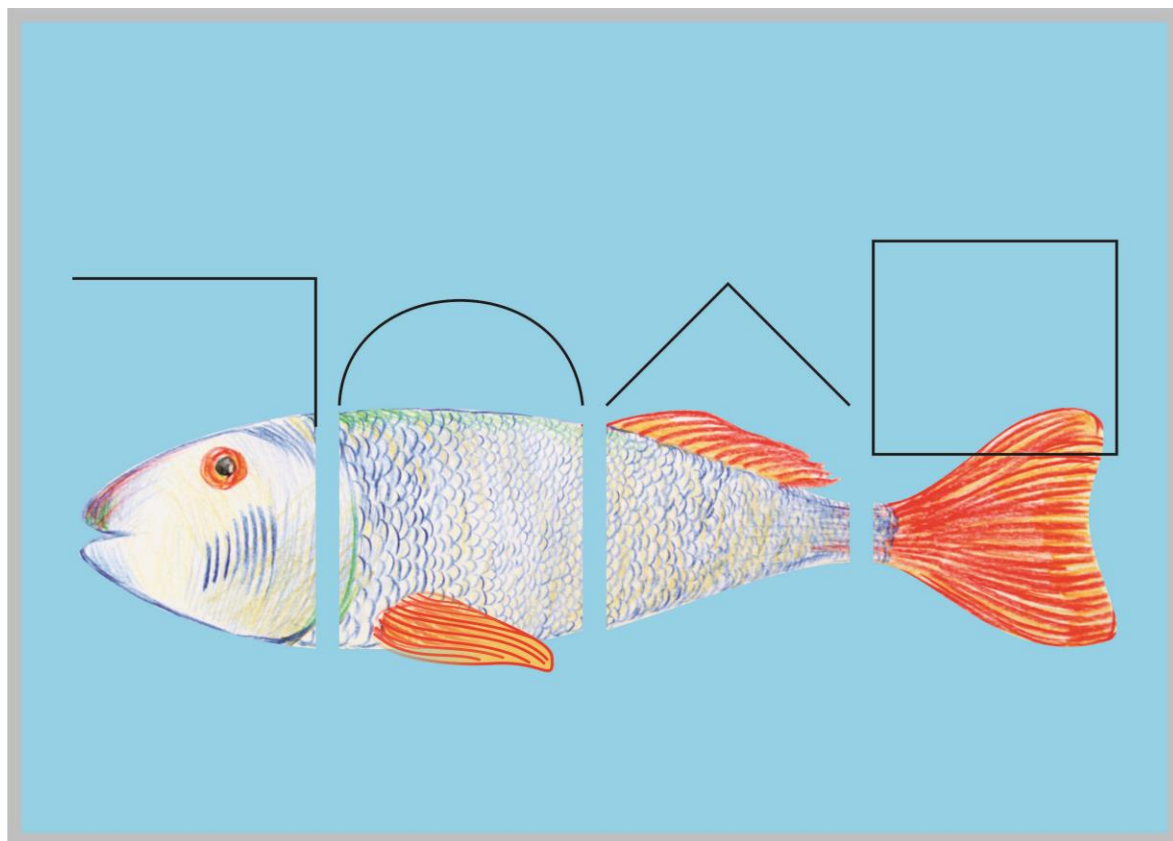
Aiškiai tarkite dvibalsį au, balsius e-ė. Suraskite sudurtinius žodžius. Aptarkite jų darybą. Pagal analogiją parink žodžiui mažybinę – maloninę reikšmę: Saulius – Sauliukas, kalnas – kalniukas... Spalvotu pieštuku pažymėk minkštumo ženklą. Žodžiui „saulė” pasakykite kuo daugiau veiksmažodžių: saulė šviečia, šildo, kaitina, kepina, spigina...

Aiškiai ir taisyklingai tarkite š, r garsus, trumpuosius-ilguosius balsius i-y priesagose. Suraskite, atpažinkite ir aptarkite priešdėlį. Žodžiui „rašyti“ pasakykite kuo daugiau sinonimų: brėžti, piešti, keverzoti...

Reikšminės žodžio dalys. Aptarkite reikšmines žodžio dalis. Suraskite bendrą visai giminiškų žodžių šeimai, žodžio dalį – šaknį. Pasidarykite giminiškų žodžių kortelių. Sukarpykite korteles pagal reikšmines žodžio dalis. Pasigaminkite iš kartono „žuvį“ ir sukarpykite pagal atitinkančias žodžio reikšmines dalis. Suraskite bendrą pasikartojančią giminiškų žodžių dalį. Analogiškai suraskime priešdėlį, priesagą, galūnę. Žaiskite visi drauge stalo žaidimą.

„Žuvies“ kūnas – žodžio šaknis; galva – priešdėlis; pelekai – priesaga; uodega – galūnė.

Prielinksnių ir priešdėlinių veiksmažodžių vartojimas. Suraskite prielinksnius. Atlikite veiksmus su daiktais ir sugalvokite sakinių su prielinksniais. Suraskite priešdėlius. Sudarykite priešdėlinius veiksmažodžius, perskaitykite. Išsiaiškinkite jų reikšmes. Atlikite veiksmus su įvairiais daiktais, žaislais. Sugalvokite sakinių su priešdėliniais veiksmažodžiais. Parašykite sakinius su prielinksniais ir priešdėliais. Palyginkite. Teisingai formuluokite klausimus: į šliaužė (ką veikė?) į daržinę (į ką?). Sukurkite ir atlikite kuo daugiau įvairių užduočių priešdėlinio veiksmažodžio į- ir prielinksnio į įtvirtinimui. Aiškiai ir taisyklingai tarkite garsus š (atviruose, uždaruose skiemenyse ir priebalsiniuose junginiuose) ir ž (atviruose skiemenyse) sakiniuose.

Vieni gyvūnai eina, vaikštinėja, kiti šokinėja, pūškuoja, šleivoja, šmižinėja, šliaužioja.
Ką darė žaltys? Sudaryk kuo daugiau sakinių.

nu

į

pri

pra

ap

šliaužė

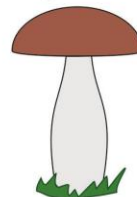
į

pro

prie

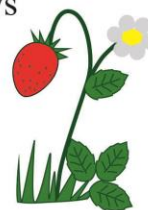
apie

nuo

daržinė

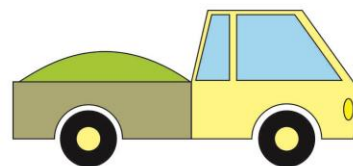
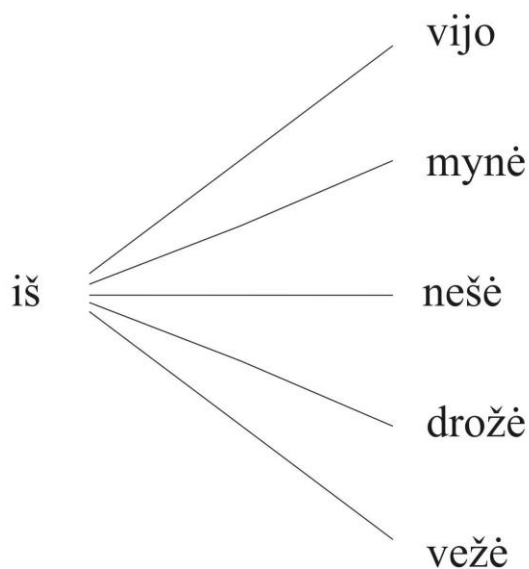
plyšys

Priešdėliniai veiksmažodžiai. Kūrybiškai atlikite užduotis. Aiškinkite priešdėlių reikšmes. Sudarykite naujus žodžius. Sugalvokite su jais sakinius. Kurkite pasakojimus. Improvizuokite.

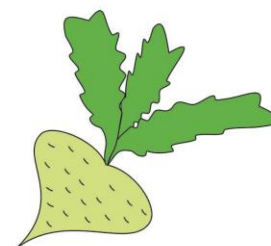
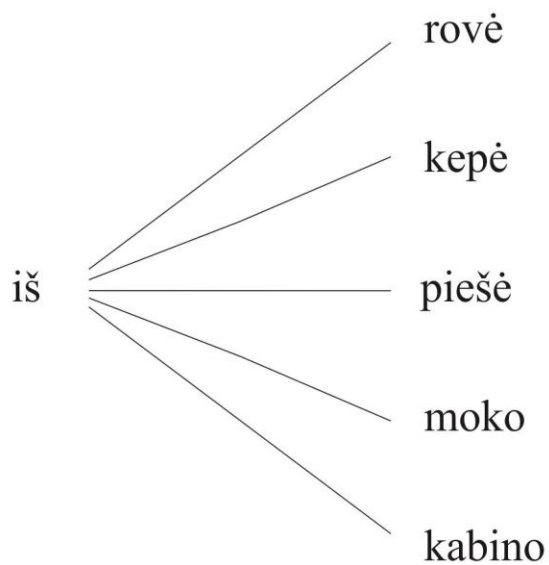
Perskaityk veiksmažodžius su **priešdėliu iš-**.

Kokia lūpų, liežuvio padėtis, oro srovė tariant garsą š?

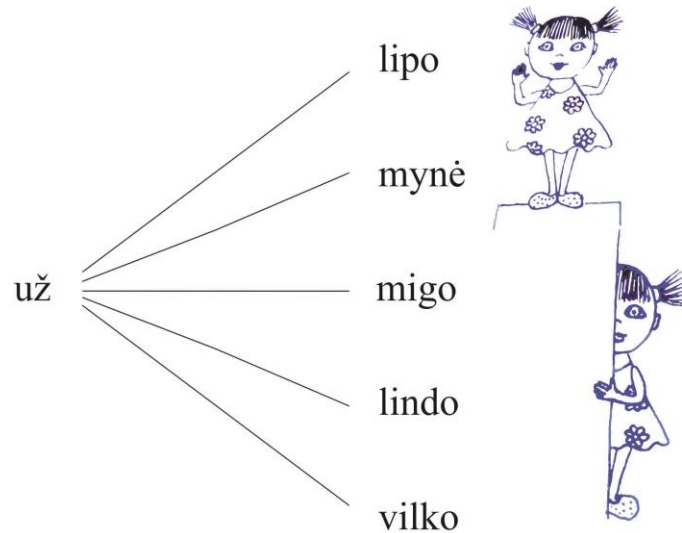

Perskaityk veiksmažodžius su **priešdėliu iš-**.

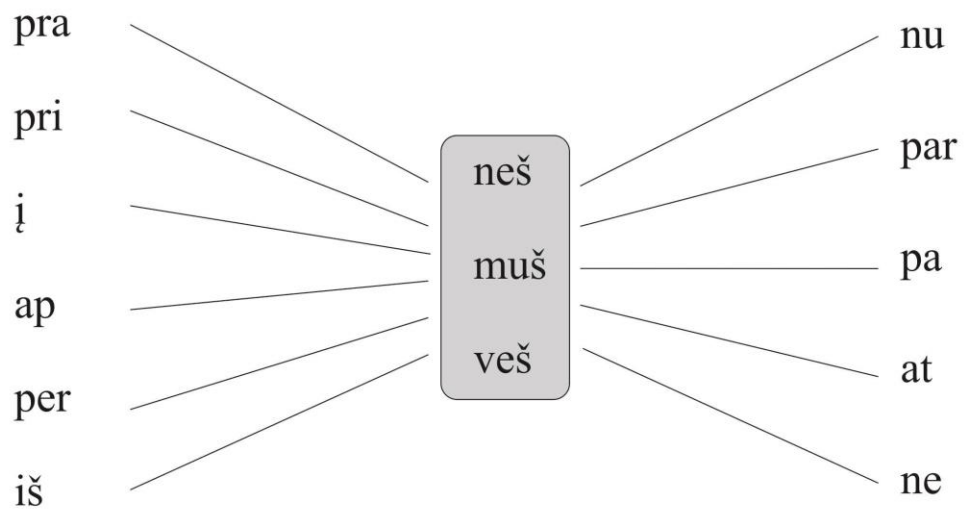
Kokia lūpų, liežuvio padėtis, oro srovė tariant garsą š?

Perskaityk veiksmažodžius su **priešdėliu už-**.
Kokia lūpų, liežuvio padėtis, oro srovė tariant garsą **ž**?

Perskaityk veiksmažodžius su priešdėliais. Kokia lūpų,
liežuvio padėtis, oro srovė tariant **š**?

Grafiškai pavaizduok žodžių **įneš, išneš, perneš, apneš, prineš** reikšmes.

Pavyzdys:

apneš

Nubraižyk žodžių su priešdėliais schemas.

Pažymėk priešdėlių vietą žodžiuose. Taisyklingai išstark tuos žodžius.

ap

...

Naudodamasis priešdėliais, parašyk priešingos reikšmės žodžius. Sutartiniu ženklu pažymėk žodžių priešdėlius.

Parodyk kūno judesiais. Atlik veiksmus.

atidaro – uždaro

užriša – _____

atvažiuoja – _____

atneša – _____

įbėga – _____

atrakina – _____

iššoka – _____

atplaukia – _____

prisega – _____

įdomus – _____

Perskaityk sakinius. Įrašyk trūkstamus žodžius. Priešdėlius pažymėk sutartiniu ženklų.

Žodžiai: prilijo, atplaukė, pakilo, perskaitė, nunešė, priėjo.

Lijo lijo ir _____. Plaukė plaukė ir _____. Nešė nešė ir _____.
Skaitė skaitė ir _____. Kilo kilo ir _____. Ėjo ėjo ir _____.

Perskaityk sakinius, įrašyk trūkstamus žodžius. Tau padės paveikslėlis. Paryškintų žodžių priešdėlį pažymėkite sutartiniu ženklų □.

Žodžiai: kiškis, žvirblis, pelė, katė, pelėda, šuo.

Ant kelmo **užšoko** _____. Nuo
kelmo **nušoko** _____. Į medį **įlipo**
_____. Iš medžio **išlipo** _____.
Iš drevės **išskrido** _____. Į drevę
atskrido _____.

Įrašykite trūkstamus priešdėlinius veiksmažodžius į patarles.

_____ yla iš maišo. Iš didelio rašto _____ iš krašto.

_____ sau į koją. Žmogų _____ iš darbo.

Nespjauk į vandenį – pats _____ .

Žodžiai ne iš eilės: išėjo, išlindo, pažinsi, iššovė, išgersi.

Raktiniai žodžiai: žodynas, giminiški, šaknis, priešdėlis, priesaga, prielinksnis, veiksmazodis, kūrybiškumas.

Informacijos šaltiniai:

1. Garšvienė A., Augmentinė ir alternatyvioji komunikacija. Šiaulių universitetas, 1998.
2. Jakimavičienė E., Pradinių klasių mokinių rašymo sutrikimų šalinimas. Šiaulių universitetas, 1998.
3. Budrytė N., Rašymo ir skaitymo užduotys. Šiauliai, 2003.
4. Kaminskienė S., Miliukienė P., Urbanavičienė K., Vaitiekūnienė V., Įsiklausyk ir tark, skaityk ir rašyk. Kaunas, 2006.
5. Andrianova A., Garsų Š ir Ž tarimas. I dalis. Šiauliai, 2008.
6. Andrianova A., Garsų Š ir Ž tarimas. II dalis. Šiauliai, 2009
5. Lemberdienė J., Toleikienė R., Žodžių karalystė. Vilnius, 2009.
6. Andrianova A., Garsas – Žodis – Sakinys. Šiauliai, 2019.
7. Sadauskienė E., Taisyklių atmintinė. Kaunas, 2019,

Straipsnį ir metodinę priemonę parengė Vilniaus „Žiburio“ pradinės mokyklos logopedė Daiva Liepienė